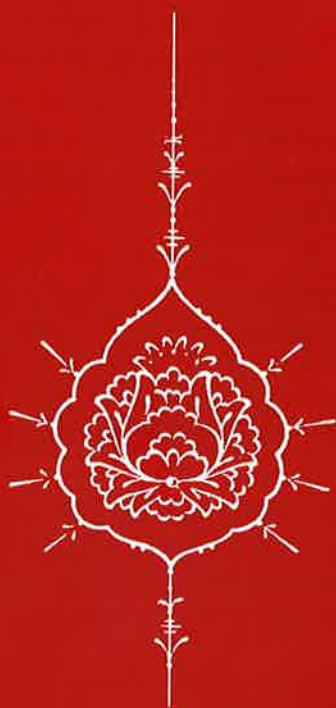

İLMÎ ARAŞTIRMALAR

Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri

İlim Yayma Cemiyeti, İstanbul 1999. 8

KABUL MÜZESİNDEKİ UYGUR HARFLİ «LETÂFET-NÂME»NİN KETEBE KAYDINDAKİ NOT*

Tourkhan GANDJEI

British Museum Yazmaları Add. 7914'ün 142.-157. sayfeleri Hocendî'nin *Leṭâfet-nâme*'sini ihtiva eder.¹ Bu eser, yazarın kendisinin de belirttiği gibi, Horezmi'nin *Muḥabbet-nâme*'sine bir nazîre (*cevâb*)'dır.² Hocendî hem şekil hem muhteva bakımından halefini yakından takip eder.

İsmi, daha doğrusu mahlası, eserinde birçok defa belirtilen yazarın hakkında, ecdadının (Tacikistan SSR'in bu günkü Leninabad şehri olan) Hocend şehrinin yerlisi olduğundan başka bilgi yoktur. Nevâyî'nin *Mecâlisü 'n-nefâ'is*'nde Hocendî'den bahsedilmemesi, Nevâyî'nin kendisinden önce gelen Türk şâirleri hakkındaki bilgisizliğine atfedilebilir. Fakat *Mecâlisü 'n-nefâ'is*'de Hocendî'den kasden bahsedilmemiş olması da mümkündür. Biz buna benzer başka olaylar da biliyoruz.³ Bunun yanında Nevâyî *Leṭâfet-nâme*'nin Sîdî Ahmed Mîrza tarafından yazıldığını kaydetmektedir.⁴

Gerçekten de Sîdî Ahmed'in edebî çalışmalarını ispat eden bir şiiri mevcuttur. Fakat bu eserin adı *Ta'aşşuk-nâme*'dir.⁵ *Ta'aşşuk-nâme* de *Leṭâfet-nâme* gibi *Deh-nâme* türüne girer ve tamamen *Muḥabbet-nâme*'nin tesiri altında yazılmıştır. Bu eser (*Ta'aşşuk-nâme*) 839/1435-1436 tarihinde yazılmış ve Şâhrûh'a ithaf edilmiştir. Böylece Nevâyî'nin kendisinin genel bilgisizliğinden doğan bir karışıklık içerisinde çalıştığı anlaşılmaktadır.

Leṭâfet-nâme'nin ithaf edildiği Emîr-zâde Maḥmûd Tarḥan'ın ismi bize *Leṭâfet-nâme*'nin yazılış tarihi hakkında pek az yardımcı olur. Köprülü, bu şahsın da Arslan Hoca Tarḥan gibi Timûr'ün bir çağdaşı ve Türk harflerinin üstadı olduğunu kabul ederek *Leṭâfet-nâme*'nin 14. yüzyılda veya 15. yüzyılın başlarında yazıldığını

* Turhan Gencevi'nin bu makalesi, *Annali dell'Istituto Universitrio Orientale di Napoli, Nuova Serie, XIV*, s. 161-164'teki "Note on the Colophon of the «Leṭâfat-nâme» in Uighur Characters from the Kabul Museum" başlıklı İngilizcesinden Türkçeye Dr. Ayşe Gül Sertkaya tarafından çevrilmiştir.

1 Krş. Rieu, *Cat. Of. The Turkish Mss.*, 287 vd.

2 Brit. Mus. Add. 7914, varak 144b.

3 T. Gandjei, "Note on an unknown poem of Haidar in Uighur Characters, (Haydar'ın Uygur yazısı ile yazılmış bilinmeyen bir şiiri üzerine notlar)", *A Locust's Leg. Studies in honour of S. H. Takizadeh*, (London 1962), 65 vd.

4 *Macâlis an Nefâ'is*, Taşkent, 1961, s. 201.

5 Brit. Mus. Add. 7914, varak 273-289; krş. Rieu, *a. g. e.*, s. 289 vd.

tahmin eder.⁶ *Leṭāfet-nāme*'nin elde olan biricik nüshası British Museum'da bulunan ve Arap harfleri ile 911/1509'da Herat'ta istinsah edilen el yazmasıdır. Uygur harfleri ile yazılan ve birinci nüshadan daha eski bir tarihte istinsah edilen ikinci bir nüsha Kabul müzesinde tespit edilmiştir.⁷ Bu nushanın bulunması muhakkak ki yazar ve eseri hakkında yeni araştırmalara yol açacak ve bu da karşılaştırmalı yayının yapılmasını sağlayacaktır. Ketebe kaydı şöyle devam eder:

*tamām boldı leṭāfet-nāme.
biçin yıl. zu'lka'de ayı
-nuṅ on ikiside.
pençşembe küni.
tārīḥ sekiz yüz toksan
üçte.
«Leṭāfet-nāme burada sona erdi.
maymun yılı, zu'l-kade ayı-
nın on ikisinde,
perşembe günü.
tarih: sekiz yüz doksan
üçte». (= 10 Temmuz 1488)*

Bu el yazması metnin karşılaştırmalı yayınında, daha eski bir tarihe sahip olduğu için, esas alınabilir.⁸

Bu buluşun kıymeti yazmanın istinsah tarihinde yatar. Timür zamanında Uygur yazısı ile yazılan edebî ve dinî çeviriler istinsah tarihi sırasıyla aşağıda belirtilmiştir.

- 835/1431 *Sirācü 'l-kulüb, Mes'ele kitābı ve Muḥabbet-nāme*'yi muhtevi bir derlemeyi istinsah eden Manşūr Bahşı'dır. Bu yazma Yezd şehrinde ve Emîr Celālü 'd-Dîn için hazırlanmıştır.⁹
- 838/1435 Manşūr Bahşı tarafından istinsah edilen *Baḥtiyār-nāme*¹⁰
- 840/1436 Herat'ta Malik Bahşı tarafından istinsah edilen *Tezkiretü 'l-evliyā ve Mi'rāc-nāme*'yi ihtiva eden yazma¹¹
- 843/1439 Herat'ta Kara Sā'il Şems tarafından istinsah edilen *Ḳutadḡu Bilig*¹²
- 818/1444 Semerkant'ta Zeynü 'l-Ābidîn tarafından istinsah edilen *'Atebetü 'l-Hakā'ik*.

Bu müstensihede ait iki tane çok güzel yazı örneği de vardır.¹³

⁶ *İslām Ansiklopedisi*, III, s. 282.

⁷ Tanımlama amacıyla bu el yazmasına dikkatimi çektiği ve ketebe kaydı da dahil bana üç fotokopi verdiği için meslekdaşım Dr. D. N. Mackenzie'ye minnettarım.

⁸ Meslekdaşım Dr. A. D. H. Bivar çok nazik davranarak benim için bütün metnin bir mikrofilmini yaptı ve ben bu yüzden metnin bir karşılaştırmalı metnini yapmayı amaçladım.

⁹ Brit. Mus. Or. 8193; yazmanın tam bir tanımı için bk. G. L. M. Clauson, "A hitherto unknown Turkish manuscript in «Uighur» characters", *JRAS*, 1928, s. 99-130.

¹⁰ *Cat. of the Persian, Turkish... Mss. in the Bodleian Library*, 1181.

¹¹ Krş. Blochet, *Cat. des mss. Turcs*, I, s. 254 vd.

¹² Krş. R. R. Arat, *Kutadḡu Bilig*, I, İstanbul, 1947, s. XXXIII vd.

¹³ Edib ahmed b. Mahmud Yükneki, *Atebetü'l-Hakayik*, yayımlayan: R. R. Arat, İstanbul, 1951, s. 20 vd.

Bunların yanında Farsça bir el yazması *Külliyyât-ı 'Aṭṭār*'ın ketebe kaydı, British Museum'da Türk ve Uygur yazısı ile bulunmaktadır.¹⁴ Bu yazma, Nizâmü 'd-Dīn el Ḥasanî tarafından 862/1458 tarihinde Dilman'da Şāhruḥ b. el-Emīr Kiā'ya ithaf edilerek yazılmıştır.¹⁵

Eğer, bu istisna ketebe kaydını bir tarafa bırakırsak, Uygur yazısı ile yazılan eserlerin 835-848/1431-1444 tarihleriyle sınırlı olduğunu görürüz. Timūr'ün sarayında Timūr neslinin son fertlerine kadar Uygur harflerinin kullanıldığı bilinmekte ise de¹⁶ Şāhruḥ devri haricinde, bugüne kadar Uygur harfleri ile yazılmış hiçbir dinî ve edebî eserin varlığı bilinmemektedir. Ḥocendî'nin *Leṭāfet-nāme*'sinin yeni bulunan bu yazması bu tarihi 45 yıl kadar ileri atmaktadır.

Görüldüğü gibi Türkçe eserleri Uygur harfleri ile yazma işine, 835/1431 tarihinde ve büyük bir ihtimalle bu eserlerin en eski kopyelerinin ithaf edildiği Emīr Celālū 'd-Dīn'in teşvikiyle başlanmıştır.

Barthold bu Emīr Celālū 'd-Dīn'i Şāhruḥ zamanında yaşamış ve tanınmış bir şahsiyet olan Celālū 'd-Dīn Fīrūz Şāh¹⁷ ile tanımlarken, Clauson bu açıklamadan habersiz Emīr Celālū 'd-Dīn'in bilinmeyen bir kimse olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸ Köprülü¹⁹ ve Togan²⁰ Barthold'un bu açıklamasını üzerinde daha fazla inceleme yapmadan kabul etmişlerdir. Halbuki Yezd şehrinin Timürlüler zamanındaki tarihinin yakından incelenmesi Barthold'un Emīr Celālū 'd-Dīn hakkındaki görüşünün kabul edilemeyeceğini göstermektedir. Gerçekte Celālū 'd-Dīn Fīrūz Şāh ile Yezd şehri arasında hiçbir bağ mevcut değildir. Esasında, bu şehir Şāhruḥ zamanında Celālū 'd-Dīn Mir Çakmak²¹ adlı bir valinin çalışmaları sayesinde bir zenginlik devri geçirmiştir.

Bu Emīr hakkında parça parça bir takım malumat mevcuttur. Emīr Çakmak'-ın²² ismine, Bāyezīd'e karşı sefere geçen Timūr'le anlaşılan emirler arasında rastlarız. 817/1414 tarihinde Emīr Çakmak, Emīr Sultān Bāyezīd Barlas ile birlikte Abarkūh²³ şehrini fethetmek üzere Şāhruḥ tarafından gönderilmişti. Şāhruḥ'un Azerbaycan ve

14 *Brit. Mus. Quarterly*, VI, 1931-1932, s. 78.

15 Hakkında bk. Zāhīr al-Dīn b. Naṣīr al-Dīn Mar'aṣī, *Tarih-i Gilan va Māzandarān*, yayımlayan: H. L. Rabino, Rašt, 1320, s. 277 vd.

16 W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, 2. baskı, Leyden 1928, s. 51.

17 "Un nouveau manuscrit en écriture ouigoure au Mus'e Britannique", *DRAN-B*, 1924, s. 57.

18 G. L. M. Clauson, "A hitherto unknown Turkish manuscript in «Uighur» characters", *JRAS*, 1928, s. 127.

19 *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 282.

20 *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III, s. 528.

21 Ja'far b. Muh Ja'farī, *Tarih-i Yazd*, Yayımlayan: I. Afşar, Tehran 1338, s. 45, 75, 147, 152 ve 159'un devamları.

22 Nizām ed-Dīn Şamī, *Zafar-nama*, Yayımlayan: F. Tauer, Praha, 1937-56, s. 255.

23 Kamāl al-Dīn 'Abd al-Razzāk Samarqandī, *Maṭla'-i Sa'dain va majma'-i Bahrain*, Yayımlayan: M. Shafī', Lahore, 1360, s. 277.

Irak'a yaptığı ikinci seferinde Yezd'den gelen Emîr Çakmak Ray²⁴ şehrinde Şāhruḥ ile birleşti. (14 Ramazan 832/1429) ve bu seferden sonra 833/1430 tarihinde sultanlıktaki Yezd şehrine dönmek üzere izin aldı.²⁵ Emîr Çakmak'ın ve karısı Fâtıma Hatun'un Yezd Şehrindeki değerli çalışmalarının 824, 830, 834, 845 tarihlerini taşıması ve Emîr Çakmak'ın Şāhruḥ'un ölümünden sonraya kadar makamından ayrılmaması, onun, oldukça uzun bir müddet Yezd şehrinin valisi olarak kaldığını bize kabul ettirmektedir.

Bu hadiselerin ışığı altında emniyetle söyleyebiliriz ki yazmadaki Mîr Celâlü 'd-Dîn, Emîr Celâlü 'd-Dîn Çakmak'tan başkası değildir.

Uygur alfabesinin Timür zamanında resmi muhaberelede olduğu kadar dinî ve edebî eserlerde de kullanılması Timür zamanı geleneklerine sadık kalan bir müslüman Türk emirin şahsî sempatisindendir. En eski Uygur harfli yazmayı istinsah eden Mansur Bahşı sıradan bir katip değil aynı zamanda bir şiirinden de görüldüğü gibi başlı başına bir şairdi.²⁶ Kifayetsiz olduğu halde, Arap ve Fars asıllı kelimelerle dolu olan Türkçe metinlerde Uygur alfabesinin kullanılması, bu alfabenin, bir süs ve aynı zamanda bir geleneğin devam ettirilmesi isteğinin gösterilmesi şeklinde açıklanabilir. Uygur yazısının, ihtiyaç dolayısı ile kullanılmadığı, Türkçe metinlerde Uygurca kelimelerin altlarına anlamı açıklamak için Arapça kelimelerle şerhler konulmasında görülebilir.

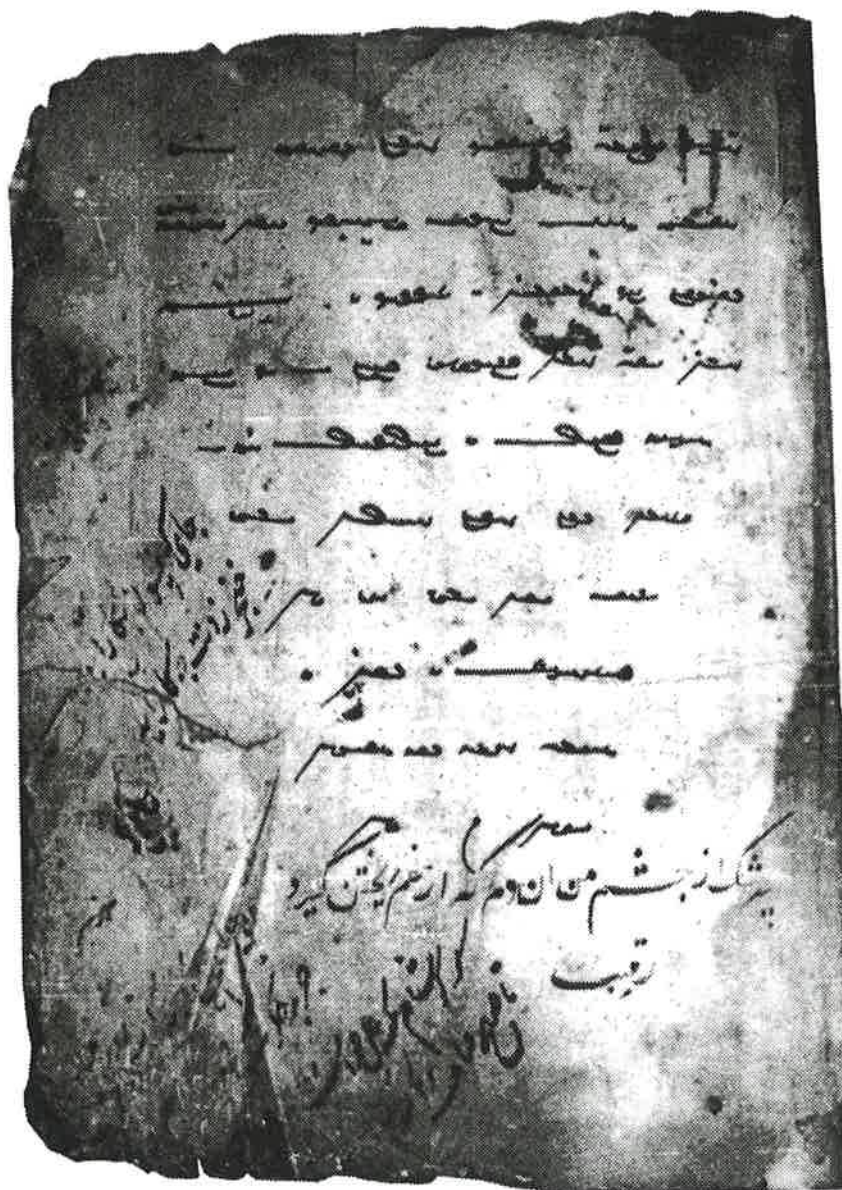
Timür zamanı kültür merkezlerinden olan ve aynı zamanda Çağatay edebiyatının gelişmesinde büyük rol oynayan Semerkand ve Herat şehirlerinde bile yaşayanların çoğunluğunun İranlı olması dolayısı ile R. R. Arat²⁷ tarafından ileri sürülen Uygurca yazan ve okuyan bir zümrenin bulunduğu fikri, akamete uğrar. Ki bu şehirler arasında Yezd şehrinin bütün halkı İranlı ('*Tâcîk*') idi. Böylece yukarıda bahsedildiği gibi Uygurca yazan ve okuyan bir zümrenin mevcudiyetinin imkânsızlığı ortaya çıkmış olur. Hülâsa, bugünkü bilgimizle Timür ülkesinin bilinmeyen bir köşesinde 893/1488 tarihinde Uygur yazısı ile yazılan *Leṭāfet-nāme*, sadece bir geleneğe sadık kalmak için yarım yüzyıldan fazla süregelen bir görüşün son örneği olmak özelliğini taşımaktadır.

²⁴ Maṭla', s. 603.

²⁵ Maṭla', s. 624.

²⁶ G. L. M. Clauson, "A hitherto unknown Turkish manuscript in «Uighur» characters", *JRAS*, 1928, s. 127.

²⁷ R. R. Arat, "Bir yazı nümunesi münasebetile", *Fuad Köprülü Armağanı/Mélanges Fuad Köprülü*, İstanbul, 1953, s. 18.

Letâfet-nâme'nin Uygur harfli yazmasının ketebe sayfası